

ՄԱՐԴՈՒ ՄՏՔԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆԸ ՋԵՔ ԼՈՆԴՈՆԻ «ԶՍՊԱՇԱՊԻԿԸ» ՎԵՊՈՒՄ

Հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնել 20-րդ դարի ամերիկացի նշանավոր գրող, ճանապարհորդ, վիպագիր Ջեք Լոնդոնի «Զսպաշապիկը» վեպում մարդու մտքի անհավանական ճանապարհորդությունը ժամանակի և տարածության մեջ: Վեպի մանրամասների քննությունը հոդվածում հիմնված է փիլիսոփա Շտայների և հոգեբան Գաբելի տեսությունների վրա: Ուսումնասիրության արդյունքերը փաստում են, որ «Զսպաշապիկը» փիլիսոփայական և հոգեբանական տարբեր շերտեր պարունակող արժեքավոր ստեղծագործություն է:

Բանալի բառեր. «Զսպաշապիկը», մտքի ազատություն, ֆիզիկական ազատություն, ազատության սահմանափակումներ, ժամանակային և տարածական չափումներ, ճանապարհորդություն ժամանակի և տարածության մեջ

Մարդու մտքի ազատության թեման քննության է ենթարկվել հասարակագիտական տարբեր ոլորտներում և որոշարկվել և սահմանվել է ելնելով այդ բնագավառի թելադրած չափանիշներից: Փիլիսոփայության մեջ ազատության սահմանումը, որը մենք ընդունում ենք որպես մեր աշխատանքի հիմք, ավստրիացի փիլիսոփա Ռուդոլֆ Շտայներինն է. «Ազատ լինել նշանակում է գործողության հիմքում ընկած պատկերացումները (դրդապատճառները) բարոյական երևակայությամբ սեփական անձից ելնելով որոշարկել կարողանալ: Ազատությունն անհնար է, եթե ինձնից դուրս գտնվող ինչ-որ բան (մեխանիկական պրոցես կամ սոսկ եզրահանգված արտաշխարհային աստված) է որոշարկում իմ բարոյական պատկերացումները: Այսպիսով, ես միայն այն դեպքում եմ ազատ, երբ *ես* ինքս եմ այդ պատկերացումների հեղինակը, ոչ թե երբ *կարող եմ* իրագործել մեկ ուրիշ էակի կողմից իմ մեջ դրած դրդապատճառները: Ազատ էակ է նա, ով կարող է *կամենալ*, ինչ ինքն է ճշմարիտ համարում: Ով այլ բան է անում, քան ինքն է ուզում, նրան այդ այլ բանին մղում են մոտիվներ, որ իր մեջ չեն: Նման մեկը գործում է անազատորեն» /Շտայներ, 1998/:

Ամերիկացի նշանավոր գրող Ջեք Լոնդոնի ստեղծագործություններում արտացոլված են ռոմանտիկական հայացքներ ունեցող գրողի՝ ազատության մասին պատկերացումները, որոնք համապատասխանում են Շտայների ազատության փիլիսոփայությանը: Ամերիկացի հոգեբան Ստյուարտ Գաբելը իր «Ջեք Լոնդոն՝ մարդ իմաստի փնտրտուքի մեջ

(Jack London: A Man in Search of Meaning)», աշխատության մեջ նշում է, որ Լոնդոնը, հետաքրքրված լինելով մարդկանց՝ իրար հանդեպ, ուրիշ տեսակների հանդեպ և կյանքի հանդեպ ունեցած հարաբերություններով, ունի ստեղծագործություններ, որոնք կարելի է դիտարկել հոգեբանական տեսանկյունից: Ըստ Գաբելի՝ Լոնդոնը անշուշտ կհամաձայնեք ավստրիացի հոգեբան Կարլ Գուստավ Յունգի այն հարցադրմանը, թե արդյոք մարդ արարածը կապ ունի հավիտենական մի բանի հետ, թե ոչ /Gabel, 2012/: Գաբելի այս դիտարկումը և Շտայների՝ ազատության փիլիսոփայությունը իրենց արտացոլումն են գտել Լոնդոնի «Ձսպաշապիկը» վեպում: Այստեղ Լոնդոնը գլխավոր հերոսի կյանքի մի փուլի նկարագրությամբ կարողացել է վեր հանել մի կողմից շտայներիյան ազատության փիլիսոփայությամբ, երբ «ազատ եմ, երբ ինքս եմ այդ պատկերացումների հեղինակը», մյուս կողմից Յունգի հարցադրումը, թե արդյոք մարդ էակը կապված է «հավիտենական ինչ-որ բանի»: Մինչ անդրադառնալը վերոնշյալ հարցադրումներին, փորձենք վերլուծել ստեղծագործության վերնագրերը:

«Ձսպաշապիկը» և «Միջաստղային թափառականը» երկու աններդաշնակ հասկացություններ են՝ դրված որպես ստեղծագործության վերնագրեր, քանի որ անազատությունը, որի մասին խոսում է փիլիսոփան կարող է առաջանալ ազատության սահմանափակումներից՝ արտահայտված այս կամ այն ձևով՝ ֆիզիկական ճնշումներից մինչև զգացական մտաշահարկումներ, շանտաժներ: Իրապես ազատ կարող ենք համարել այն մարդուն, որի ֆիզիկական և մտավոր ազատության սահմանափակումները չեն պայմանավորվում մեկը մյուսով. գործում են կամ փոխադարձ ներդաշնակության մեջ կամ իրարից անկախ, ուստի այս երկու հասկացությունները ընթերցողի մոտ հարցեր է առաջ բերում. մի կողմից տիեզերքի անհունության մեջ թափառողի հոգին է, մյուս կողմից մարդու (մասնավորապես մտավոր կամ զգացական խանգարումներ ունեցողի) ֆիզիկական ազատությունը սահմանափակող, «զսպող» առարկան: Հակադրության այս ձևն անտրամաբանական է. ինչպե՞ս է հնարավոր սահմանափակել մի մարդու ֆիզիկական շարժումները, և կարիք կա՞ր արդյոք սահմանափակելու դրանք, եթե վերջինս ինքն իրեն «միջաստղային թափառական» է համարում: Ամենասկզբում պատմողը ռոմանտիկական հերոսի համարձակությամբ է խոսում «այլ աշխարհների և ժամանակների մասին»: Դրանք այն ժամանակներն են, երբ մարդու հոգին հայտնվում է տարատեսակ կաղապարներում, ինչպես ինքն է ասում՝ «իմ հոգին դեռ ոչ մի անգամ չէր արտաբերել «արքա» բառը, իսկ ես հիշում էի, որ ժամանակին ես արքա եմ եղել և արքայի որդի և պարանոցիս երկաթե օղակ եմ կրել» (Լոնդոն, 1970, էջ 9):

Արձակագիրն իր երկն սկսում է մարդու կյանքի անընդհատության և շարունակականության մասին գիտական պնդումներով, որոնք, ըստ իրեն, հետագայում պետք է ստանան իրենց բացատրությունը՝ իր իսկ

սեփական կյանքում տեղի ունեցած իրադարձությունների հիման վրա: Կարելի է վստահաբար ասել, որ «այլ աշխարհների ու կյանքերի» մասին հերոսի հավատը, ինչու ոչ, համոզվածությունն է օգնում նրա միտքը ազատ և զբաղված պահել, քանի որ մարդու միտքը, թերևս նրա միակ «զբաղմունքն» է բանտում: Հերոսի մտքի ճամփորդությունը, դրա անկաշկանդ, ազատական էությունն է, որ ծնունդ է տվել ստեղծագործությանը, և այդ մտքի ճկունությունն է, որ մղում է ընթերցողին անընդմեջ վերարժևորել սեփական հնարավորությունները: Վեպի գլխավոր հերոսը համոզված է, որ պատիժը բանտում նոր հնարավորությունների դուռ է բացում իր համար.

«... գերեզմանում ապրած այդ հինգ տարիներին ինձ հաջողվեց հասնել այնպիսի ազատության, որպիսին մարդկանցից քչերին է վայել: Ինձ փակել էին մենախցում, աչալուրջ հսկողության տակ էի, սակայն ոչ միայն շրջում էի աշխարհով մեկ, այլև թափառում ժամանակի մեջ: Նրանք, ովքեր մի քանի խղճուկ տարիներ ինձ նետել էին գնդան, իրենք էլ չիմանալով այդ մասին, նվիրաբերել էին հարուրամյակների ընդարձակ մի ասպարեզ» (Լոնդոն, 1970, էջ 12):

Հերոսն իր ողջ լավատեսությամբ պատրաստվում է ընդունել պատիժը՝ համոզված, որ այն առավել կառուցողական է օգտագործելու: Նա վստահաբար է ասում, որ «նահանգը, իր բոլոր քաղաքացիներով հանդերձ, հավատում է, որ կկարողանա ինձնից խլել այդ իմաստությունը՝ վզիս գցած օղակի և երկրի ձգողական օրենքի օգնությամբ ինձ ընկղմելով վերջնական խավարում, կկարողանա խլել այդ իմաստությունը, որ կուտակվել է իմ մեջ հազարամյակներ շարունակ և գուրգուրանքով աճել է դեռևս այն օրերին, երբ Տրոյայի մարգագետիններում դեռ չէին արածում քոչվոր անասունների հոտերը» (Լոնդոն, 1970, էջ 12):

Այսպիսով, բանտարկությունը, մենախցում պարբերաբար հայտնվելը, նույն պարբերականությամբ զսպաշապիկ հագնելը և վերջնական պատժի՝ կախաղանի մասին մտքերն են, որ հերոսին ստիպում են գործի դնել իր սեփական իմաստությունը, ֆիզիկական և մտավոր ամենաչնչին հնարավորությունները: Մտքերի ու զգացմունքների այս հախուռն վիճակը ծնունդ է տալիս հերոսի մտքի ճամփորդության, որն իր բնույթով և՛ հետաքրքիր է, և՛ հանելուկային:

Վեպի գլխավոր հերոսի մտքի ճամփորդությունը պայամանականորեն կարելի է բաժանել երկու տեսակի՝ ճանապարհորդություն ժամանակի և ճանապարհորդություն տարածության մեջ: Ժամանակի միջով հերոսի ճանապարհորդությունն սկսվում է վեպի ամենասկզբից, երբ, ինչպես ինքն է ասում, ապրել է «այլ ժամանակներում»: Ուշարժան է այն դեպքը, որը հերոսը մեջբերում է իր մանկությունից, թե ինչպես է մի անգամ կարողացել գուշակել հոգևորականի ցույց տված նկարը, որտեղ պատկերված է եղել Սամարիան, որի մասին հերոսը նախկինում երբեք լսած չի եղել: Ընթերցողի և դեպքին ականատես ծնողների հետաքրքրությունը

է՛լ ավելի է սաստկանում, երբ նրանց որդին ճշգրտորեն սկսում է Քրիստոսի կյանքի մի դրվագ նկարագրել, դրվագ, որն առկա չէ և ոչ մի ավետարանում: Հերոսի ժամանակային թափառումները մերթ աչքի են ընկնում խիստ համակարգված բնույթով, մերթ քառասյին են՝ ենթագիտակցությունից ծնված հիշողության փոքրիկ պատառիկներ: Նա կարող է հայտնվել «նախնադարյան աշխարհի տիղմերում», ավելի ազատ արձակելով գիտակցությունը՝ «լինել արքայական պալատներում, լինել խեղկատակ, զորական, գրագիր ու վանական»: Հերոսի ժամանակային թափառումները անցյալում են. ո՛չ, դա անհոգ անցյալի կարոտաբաղձություն չէ, այլ իր գիտական պնդումների հիմնավորում: Խոսելով փոքր տարիքում մեր տեսած երազների մասին, ուր մենք կարող ենք ճախրել, գահավիժել և նմանատիպ այլ իրավիճակներում հայտնվել՝ հերոսը հարց է ուղղում. «Եթե դրանք եղել են սոսկ երազներ, ապա ի՞նչն է ծնել դրանց, ո՞ր իրականությունը» (Լոնդոն, 1970, էջ 7):

Տարածության մեջ հերոսի միտքը չի ճանաչում ոչ մի սահման ու կաղապար, բացի տիեզերքի անհունությունից: Իր մտքում նա կարողանում է ճեղքել զսպաշապիկի կաղապարը, դուրս գալով այդ կաղապարից, քանդել բանտի պատերը, վերջում նաև երկրանգնդի չերևացող պատերը, հայտնվել տիեզերքում և անընդմեջ գնալ մեկ մոլորակից մյուսը: Իր մտքի այսպիսի ընդարձակումը հերոսը համարում է պատրանքային, բայցև միևնույն ժամանակ փորձում է ֆիզիկայի օրենքներում գտնել դրանց արդարացումը: Զսպաշապիկը, որը վեպի սկզբում հանդես է գալիս որպես հերոսի սարսափների և տառապանքների պատճառ, վեպի ընթացքում արդեն դառնում է մտքի ճամփորդության մի զավեշտալի միջոց, և որքան երկար են դրա մեջ անցկացրած ժամերը, երբեմն նաև օրերը, այնքան երկար ու հեռուն են գնում հերոսի մտորումները: Վեպի մի դրվագում այս երկու չափումները՝ ժամանակը և տարածությունը լողվում են իրար, երբ հերոսը հարևան բանտարկյալ Էդ Մորրելի խորհրդով սկսում է ինքն իր մարմինը սպանել: Այս տեսարանը տարածվում և ընդհանրացնում է ժամանակային ու տարածական չափումները, մի կողմից հերոսը իր սեփական մարմինը սկսում է սպանել՝ ոսկոր առ ոսկոր, հոդ առ հոդ, մտքի անհավանական գործադրմամբ թմրեցնում է ողջ մարմինը բացառությամբ սրտի և ուղեղի: Այս երկու համակարգերը հերոսը չի կարողանում կառավարել, իր հետագա նոթերից էլ հասկանում ենք, որ վերջինս պարզապես չի համարձակվում սպանել դրանք. ապրելու հանդեպ բնագոյը հերոսի մեջ որևէ կերպ չի մարում: Մարմնի աստիճանական սպանությունը տեղավորվում է ժամանակի չափման մեջ, իսկ հենց ինքը մարմինը՝ տարածության:

Անհավանական զուգադիպությամբ «երևակայական» տարրը հերոսի կյանքում թե՛ նրա թշնամին է և թե՛ թվացյալ օգնականը՝ պարապ և խավար ժամանակներում: «Երևակայական» դինամիտն է, որ պատճառ է դառնում Սթենդինգի հանդեպ դաժանությունների, և հենց այդ նույն

«երևակայական» ճանապարհորդություններն են, որ օգնում են նրան մոռանալ այդ դաժանություններն ու առաջ նայել:

Վեպի գլխավոր հերոսի՝ Դարրել Սթենդինգի կյանքը բանտում յուրօրինակ «դաս» է ընթերցողների համար՝ վերաբերելու սեփական հնարավորությունները: Ապրելով կատարյալ դատարկության և մթության պայմաններում՝ հերոսը ուրիշ ոչ մի այլընտրանք չունի, քան արթնացնել իր երևակայությունը՝ իր մտքում գծած շախմատային տախտակով ինքն իր հետ խաղալուց մինչև խուց մտած ճանճերին «վարժեցնելը», հարևան բանտարկյալների հետ թխկթխկոցների միջոցով պատմություններ պատմելուց, մինչև իր իսկ սեփական «գիտակցության խորքերում թաքնված ժամանակի և տարածության մեջ գտնվող տեսիլքների մոտ տանող ուղին գտնելը» (Լոնդոն, 1970, էջ 45):

Այս և նմանատիպ այլ դրվագներ վեպում արտացոլում են շտայներիան ազատության փիլիսոփայությունը, քանի որ հերոսը ինքն իրեն համարում է ազատ՝ իր իսկ սեփական բարոյական պատկերացումները հեղինակելով, որն էլ բնորոշվում էր Շտայների կողմից: Իսկ ահա հերոսի մտքի անվերջ թափառումները ժամանակի և տարածության մեջ հաստատում են Գաբելի այն կարծիքը, որ Լոնդոնը ևս հետաքրքրված է եղել յունգյան այն հարցադրումով, թե արդյոք մարդը կապված է հավիտենական ինչ-որ բանի:

Ի վերջո, ինչն է ստիպում հերոսին գործի դնել սեփական երևակայությունը և այդքան հեռու հասնել: Առաջին պատասխանը, որ կարող է հայտնվել մեզնից յուրաքանչյուրի մտքում, թերևս, պարապությունն է: Չենք սխալվի, եթե ասենք, որ հերոսի՝ մենախցում չհայտնվելու պարագայում գուցե չլինեին երևակայական նմանատիպ պոռթկումներ, չէ՞ որ ինչպես ինքն է նշում, ոչ այնքան վաղ անցյալում է նա թողել գիտամանկավարժական աշխատանքով զբաղվելու իր հնարավորությունը համալսարանում:

Երկրորդ պատճառը վեպի գլխավոր հերոսի մտքի ճանապարհորդության, դրա ստեղծագործ-մշտագրադ էության հաղորդակցության պահանջն է: Եթե անդրադառնալու լինենք հաղորդակցության հանրագիտարանային սահմանմանը, ապա տվյալ պարագայում հաղորդակցությունը հերոսի համար հետապնդում է «համատեղ գործունեության կարգավորման» նպատակ: Այդ պահանջը այնքան սաստիկ է հերոսի մեջ, որ ոչ վերբալ հաղորդակցության նոր մոդելի ծնունդ է տալիս իր և հարևան բանտարկյալների միջև: Այդ նորաստեղծ «լեզուն» պաշտպանական մեխանիզմ է ստեղծում առաջին հերթին հերոսի հաղորդակցության բթացման դեմ, և երկրորդ հերթին՝ բանտապահների դաժան պատժի դեմ: Հերոսը, լինելով «միջաստղային թափառական», զարմանալիորեն չի խուսափում մտքերի փոխանակումից և կարողանում է «տեղավորվել» անձանոթ մտածելակերպով և անցյալով մարդկանց շփման մեջ:

Իհարկե, այս իրավիճակում անժխտելի են վախի հաղթահարման նպատակով հերոսի մտավոր ճամփորդությունները: Իր՝ դատապարտյալի կարգավիճակի և վերջնական պատժի՝ կախաղանի պատճառած զգացական հարվածներն են, որ դրդում են հերոսին ստեղծելու «այլ աշխարհներ ու ժամանակներ» և փորձում դրանց գիտական հիմնավորումներ փնտրելով՝ փարատել սեփական վախերը՝ ժամանակից շուտ սպառվելու և «ավարտվելու» հանդեպ:

Վերջ ի վերջո, հերոսի մտքի ճամփորդության ամենագլխավոր պատճառը այն ժանրն է, որով գրված է վեպը: Գիտաֆանտաստիկ ժանրին բնորոշ են գիտական որևէ վարկածի վրա հենվելը և երևակայությանն ու ապագայի կռահումներին տեղ տալը: Այստեղ, սակայն, ավելին է արվում, քան պարզապես երևակայական վայրիվերումներով շարժվելը: Հեղինակը կարողացել է «երևակայականին» ոչ միայն առաջին պլան բերել, այլև դրան համապատասխան աշխարհագրություն, պատմություն, ժամանակագրություն, ինչպես նաև սիմվոլային համակարգ մշակել:

Այսպիսով, **գսպաշապիկը** համանուն վեպում հերոսի հեռուն սլացող մտքի, նորանոր ժամանակներ և տարածքներ բացահայտելու մոտիվացնող խորհրդանիշ է: **Բանտը** սեփական կյանքում տեղի ունեցած իրադարձությունների գիտական լույսի ներքո զննելու խորհրդանիշն է: **Շախմատային տախտակը**, որը նա մտովի գծում է և սկսում ինքն իր հետ խաղալ, խորհրդանշում է մարդու, գիտնականի՝ սեփական ուղեղը բթացումից փրկելու անհագուրդ ցանկությունը, իսկ ահա «**լեզուն**», որով նա հաղորդակցվում է մյուս բանտարկյալների հետ, խոսում է մարդու հաղորդակցական անփոփոխ ցանկության մասին՝ անկախ սեփական մտքի հարստությունից:

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի հերոսի վերջին օրը բանտում՝ նախքան կախաղան տարվելը: Նա իրեն նմանեցնում է «հեռավոր ճամփորդության դուրս գալու պատրաստ երեխայի»: Ամենայն ոգևորությամբ նա պնդում է. «...չեմ համբերում, լի եմ հետաքրքրասիրությամբ, որովհետև շուտով տեսնելու եմ նորանոր աշխարհներ: Մահվան նկատմամբ վախը շատ ծիծաղելի է նրա համար, ով ինձ նման հաճախ խորասուզվել է խավարի մեջ և դարձյալ վերադարձել կյանք»: Հերոսի համոզմունքները վիպական պատումի ընթացքում և ոչ մի վայրկյան չեն փոխվում: Գիտաֆանտաստիկական իր բոլոր բաղադրիչներով արտացոլված է Դարրել Սթենդինգի համոզմունքներում: Եվ ահա, միայն վեպի վերջում է նա ձեռքերը բաց դիմավորում իր մահապատիժը՝ ապագայի հանդեպ հետևյալ համոզվածությամբ. «Մահ գոյություն չունի: Կյանքը հոգի է, իսկ հոգին մեռնել չի կարող: Միայն մարմինն է մեռնում և քայքայվում քիմիական բաղկացուցիչ մասերի, որոնք հավիտյան եփվում են, հավիտյան բյուրեղանում են լոկ այն բանի համար, որպեսզի դարձյալ վերածուկվեն ու տրոհվեն, իսկ հետո լցվեն ինչ-որ նոր, նախորդներից տարբերվող ձևերի մեջ, որոնք նույնքան անհարատև են և նույն-

քան դյուրաբեկ: Հավիտենական է միայն հոգին և մի շարք հետևողական ու անվերջանալի կերպավորումներից հետո ավելի ու ավելի է վեր խոյանում դեպի լույսը: Ո՞վ կլինեմ ես, եթե դարձյալ վերածնվեմ: Որտեղի՞ց իմանամ: Ի՞նչ իմանամ...» (Լոնդոն, 1970, էջ 377-379):

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Լոնդոն Ջ. «Չսպաշապիկը» // Երկերի ժողովածու, հատոր 10, թարգմանությունը՝ Կարեն Սիմոնյանի, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1970:
2. Շտայներ Ռ. Ազատության փիլիսոփայություն, թարգմանությունը՝ Արա Գուրզադյանի, «Սարգիս Խաչենց», 1998:
3. Gabel S. Jack London: A Man in Search of Meaning: A Jungian Perspective, AuthorHouse, 2012.
4. London J. “The Jacket” (The Star Rover), URL: /http://www.freeclassicebooks.com/London%20Jack/The%20Jacket%20_The%20Star%20Rover_.pdf/:

Г. ГАСПАРЯН – Путешествие человеческого разума в «Смирительной рубашке» Джека Лондона. – В настоящей статье делается попытка представить невероятное путешествие человеческого разума во времени и пространстве в «Смирительной рубашке» Джека Лондона – одного из видных американских писателей, путешественников и романистов 20-го века. Подробности романа в статье анализируются по теории философа Рудольфа Штейнера и психолога Стюарта Габеля. Результаты исследования доказывают, что «Смирительная рубашка» – ценная работа с различными философскими и психологическими слоями.

Ключевые слова: «Смирительная рубашка», свобода ума, физическая свобода, ограничение свободы, временные и пространственные измерения, путешествие во времени и пространстве

G. GASPARYAN – The Journey of the Human Mind in “The Jacket” by Jack London. – In the paper an attempt is made to introduce the incredible journey of the human mind through time and space in “The Jacket” by the prominent American writer, traveller and novelist of the 20th century, Jack London. The details of the novel are analyzed in the paper according to philosopher Rudolf Steiner’s and psychologist Stewart Gabel’s theories. The results of the study prove that “The Jacket” is a valuable work with different philosophical and psychological layers.

Key words: “The Jacket”, freedom of mind, physical freedom, limitations of freedom, temporal and spatial dimensions, journey through time and space